DOI:10.37708/jsca.swu.v13i2.7

Калина Пеева (съст.). Турската модерност – политически, социални и културни измерения XIX–XX век (По повод 100-годишнината от прокламирането на Република Турция). 2025. Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките, София, 446 стр.

Мария Маркова

Една от темите с непреходно значение за съвременната балканистика е темата за Турция. Класическият характер на нейната проблематика се корени в историческата приемственост между турската държава и Османската империя – един от централните изследователски обекти на балканистиката от зараждането ѝ като наука. Безспорна е и актуалността на темата за Турция, тъй като от основаването на модерната светска турска република от Мустафа Кемал Ататюрк в продължение на цял век в политическия и социален ред текат процеси на трансформация (модернизация) в посока към вестернизиране. Паралелно с тях в най-ново време управлението на Реджеп Тайип Ердоган съживи/възроди и процес на реислямизация на обществения живот.

Един от примерите за живия интерес на българските изследователите към Турция бе проведената в ИБЦТ-БАН на 30 и 31 октомври 2023 г. научна конференция под надслов „Турската модерност – политически, социални и културни измерения XIX–XX век“. Поводът за нея беше 100-годишнината от прокламирането на Република Турция, отбелязана на 29 октомври 2023 г. Форумът събра участници от ИБЦТ-БАН, ИИИ-БАН, СУ „Св. Климент Охридски“, ПУ „П. Хилендарски“, УниБИТ и други академични институции, а неговият резултат е настоящият сборник „*Турската модерност – политически, социални и културни измерения XIX–XX век (По повод 100-годишнината от прокламирането на Република Турция)*“.

Сборникът съдържа четиринадесет статии и студии, които активно се включват в дебатите за реалните резултати от реформите в късната Османска империя и Турската република и за процесите на реислямизация (ретрадиционализация) в съвременна Турция. В много от текстовете е интерпретирана дихотомията свой-чужд/друг чрез примери за взаимоотношенията между доминиращи

(мюсюлмани; османци, турци) и доминирани индивиди и общности (християни – православни, протестанти; българи; гърци, евреи). Изследвани са случаи в сферите на образованието, медицината, хигиената, затворите, града. Обект на коментар са още темите за ролята на институциите и на личностите в историята, за функциите на изкуството в процесите на конструиране на „въобразените общности“ (конкретно на турската нация) и митологизирането на нейните лидери. Предложени са редица интересни интерпретации, анализи и изводи, богата литература и изобилие от непубликувани и непроучвани досега архивни сведения, материали от пресата, спомени, писма – всички те събрани в резултат на системна изследователска работа в България, Турция, Гърция и Франция.

Предговорът въвежда в проблематиката на изданието. Със своя задълбочен коментар на включените текстове, той има стойност на самостоятелно изследване и убедително откроява много от достойнствата на сборника.

Подредбата на статиите и студиите следва стройна и издържана логика, очертаваща различни тематични и проблемни връзки между тях. Оформени са два раздела: „Имперският устрем към модерност“ и „Реформи и предизвикателства пред модерната турска държава“. Ще се опитам да обобщя включените текстове според по-общите теми, засегнати в тях.

Няколко изследвания разглеждат връзката между модернизационните процеси, национализма и националната идея. В студията на Зорка Първанова *Модернизация и национализъм в Европейска Турция по време на Младотурския режим (1908–1912*), акцентът е поставен върху сблъсъка между официалната власт (политика) и балканските общности, чието национално самосъзнание вече е изградено. Изследователката коментира катализиращата роля на младотурското управление при зараждането на турския национализъм. Тя изяснява противоречивия характер на този режим – воден от желанието да запази целостта на империята и от намерението да обедини всички свои поданици в османска нация, той се конфронтира с местните консолидирани национални общности и насочва срещу тях асимилационни мерки. Гергана Дончева с текста *Мустафа Кемал Ататюрк във фокуса на киното*, коментира начините, по които кемалисткият режим инструментализира едно от изкуствата – киното, и го използва като ключов инструмент за героизиране и митологизиране на образа на Мустафа Кемал при конструирането на националната турска общност. Авторката разглежда още стриктния контрол, който властта упражнява над киното, както и възможността в съвременна Турция да съществуват отклонения от „правилния“ митологизиран разказ за личността на Ататюрк.

С определено теоретичен характер се отличават студиите, които преразглеждат темата за кемализма и философията му, сочена от десетилетия като уникален европеизационен феномен и фундамент на републиканския модел на развитие на Турция. Текстът на Владимир Пауновски *Саул Мезан за Мустафа Кемал Ататюрк*, представя интересна характеристика на кемализма, направена през 1935–1940 г., и делото на почти неизвестен за съвременника представител на еврейската общност в България. С. Мезан, който е съвременник на турския

лидер, определя Ататюрк като еталон на диктатора, а управлението му – като автократична по същност, но републиканска по форма диктатура. На практика авторът запознава читателя с научно съчинение, което обхваща много проблеми и е останало непознато за съвременните учени, въпреки че предлага една от най-ранните оценки на кемалисткия режим и неговите мерки. В студията си *Кемализмът – общоприета „идеология" с неопределима същност* Калина Пеева разглежда появата, същността и историческото развитие на понятията „кемализъм", „ататюркизъм" и техните производни, коментира многобройните опити за дефиниране и идеологизиране на самия режим. Осветени са целенасочените институционализирани и политизирани усилия за употребата на кемализма с идеологически цели, всеобхватното му присъствие в ежедневието и мисленето на турските граждани. Изследователката аргументирано поднася заключенията си, че авторитарният по характер кемализъм не е идеология, но се възприема като „официална" такава, понеже маркира политически граници, които не могат да бъдат нарушавани.

Образованието като важен фактор на модернизацията е обект на интерпретация в голяма част от студиите. Няколко от тях допълнително отнасят темата към социалните промени и културните взаимодействия в империята/републиката и към културните характеристики на етническите и религиозни общности. Два от текстовете са любопитни и заради фокуса им върху турската общност, изповядваща сунитски ислям, която доминира във всеки аспект в империята/републиката и която е основният пряк или косвен участник в реформите на властта (погледът на доминиращата общност). В студията си *Военномедицинското училище и Гражданското медицинско училище в Истанбул: учебна програма, преводи и авторски творби (1827–1876)* Маргарита Добрева посочва, че ключови елементи от традиционния ислямски мироглед – схващането за здравето като база за социалното добруване и благосъстояние, необходимостта от опазване му, склонността към добродетелност и вярата в Бога – до голяма степен благоприятстват модернизацията на здравеопазването в късната Османска империя. Изследователката обстойно разглежда трансформацията на обучението по медицина в посока от традиционните ценности към модерните западни стандарти, както и смяната на езика, на който се провежда то – от италиански през френски до османотурски (официалния език в държавата). В студията си *Чуждият колеж: турските ученици в Робърт колеж в Истанбул в преходния период от Османска империя към Турска република* Орлин Събев показва трудната адаптация, през която младите турски момчета, получили традиционно ислямско възпитание в семействата си, преминават при обучението си в чуждоезиков колеж, създаден от мисионери християни. Именно в тази институция момчетата получават светско образование, възприемат високи ценности, превръщат се в модерни хора, допринесли за благото на обществото и заели мястото си сред елита на нацията. Авторът коментира и обособяването на мюсюлманите и немюсюлманите във „високата" култура и във всекидневния живот на Османската империя / Република Турция.

По-различен характер има изследването, което се занимава с образованието като инструмент за създаване на общности –*Международни младежки религиозни мрежи на Балканите и в Близкия изток: културни взаимодействия и социална промяна (първата половина на XX в.)*. В него Жоржета Назърска търси въздействието на образованието върху младите хора, здравеопазването и религиозните институции. Изследователката проследява дейността на три световни протестантски младежки организации (YMCA, YWCA и WSCF) на Балканите и в Близкия изток, инициативите на YMCA за засилване на комуникацията между православните църкви и опитите ѝ да развие икуменизъм. Става ясно, че поради невъзможността да развиват мисионерска дейност, трите организации изграждат разнообразни социални мрежи сред местните елити, които се възприемат и употребяват от късната Османска империя и от кемалистка Турция.

Отделна група изследвания разглеждат българския поглед към реформите в късната Османска империя и модернизацията на Турската република. В тях образованието, затворите, хигиената се коментират двупосочно – чрез връзката им с модерността и чрез инструменталната им функция в процеса на създаване и развитие на българското национално самосъзнание. Важен при тези текстове е фокусът върху българите (основно православните християни), които, както посочва Юра Константинова в своето изследване, на практика не участват пряко или косвено в процеса на модернизация в империята, не могат да го контролират политически или икономически, но все пак могат да го наблюдават и коментират. Така, като извеждат българския поглед, тези студии всъщност представят на читателя оценката за промените в държавата през погледа на една от подчинените (доминираните) общности в нея.

В *Модернизационните процеси в османското образование и Македонският въпрос* Ангел Златков показва употребата на образователната институция в Македония като ключов инструмент в процеса на създаване на определена национална идентичност и нейното контролиране. Изследователят коментира политиката на Високата порта и усилията на балканските християнски държави да изградят в областта свои образователни мрежи, които да им послужат като основа за териториална експанзия. Осветено е отражението на тези политики върху живота и идентичността на местните българи. В студията *Към проблема за реалните резултати от Танзимата: османските затвори през погледа на българските бунтовници* Александър Везенков показва българския разказ за променящите се затвори в късната империя и го съпоставя с проучванията на същите институции от османистите. Авторът успешно извежда двата различни, често противоположни, наратива за миналото – първият, отразяващ гледната точка на турците, и вторият, който разказва за борбите за национална независимост на българите. Изследваните процеси са разгледани паралелно с детайли, относими към обективното изграждане на „големия разказ за националната българска история“. Показано е как паралелно с втвърдяването на нашето национално съзнание се променя и интерпретацията на „етническите стереоти-

пи“, коментирани в изворите. В текста си *Хигиена и здравна грижа в османския Солун: българският случай* Юра Константинова изяснява как процесът на модернизиране на българската общност в османския Солун се повлиява от стремежите на градската управа да благоустрои и хигиенизира селището, от мерките на образователните институции и от действията на отделни личности. Изследователката показва промените в консервативния традиционен манталитет на местните българи, паралелно с възпитанието на здравна култура. Тя дава и интересни примери за единодействие между представителите на националните и религиозни групи в града (евреи, турци, гърци, българи; османска администрация, религиозни общини) в екстремни ситуации (епидемии), въпреки че в изследвания период тези общности често се конфронтират помежду си.

Динамиката на образа на турската държава, конструиран в съзнанието на българите, е проследена от Искра Баева в *Променящият се образ на Турция в съвременна България*. Изследователката извежда три образа. Първият – на лошия потисник и насилник, чието олицетворение е Османската империя, се оформя през възрожденската епоха и съществува и до наши дни. С прехода към пазарна икономика, евроатлантическата преориентация на България и след турското въздействие чрез „мека сила или публична дипломация“ върху обществените нагласи, българите преосмислят първоначалния негативен образ на Турция, възприемайки я вече и като добрия голям съсед, важния военен съюзник, изгодния топос за пазаруване и туризъм. След идването на власт на Р. Т. Ердоган негативните конотации в осмислянето на Турция се обновяват – българите осмислят неоосманизма като заплаха, а българските турци се отдръпват от турския президент заради опитите му да трансформира кемалистка Турция в ислямистка държава и президентска република.

Няколко изследвания разглеждат вътрешнополитическите промени, настъпили в развитието на модерната турска държава по време на управленията на Т. Йозал и Р. Ердоган. Едно от тях се занимава с проведените между пролетта и края на 1986 г. първи стъпки за преодоляване на кризата в отношенията между България и Турция, резултат от „възродителния процес“ *–Българо-турският диалог през втората половина на 80-те години на XX в. – трудното начало*. Неговата авторка *Евгения Калинова се фокусира* върху първата среща на външните министри на България и Турция (ноември 1986 г.), като детайлно разглежда нейната подготовка, протичане и резултати. Калинова предлага коментари на редица непознати документи, нов поглед и преоценка на тактиките на българската и турската дипломация.

Две изследвания акцентират върху личностите на Т. Йозал и Р. Ердоган. Върху икономическия и външнополитически ракурс на управлението на Т. Йозал се спира Петя Павлова в *Икономическата политика на Тургут Йозал и нейното отражение върху външната политика на Турция (1983–1993)*. Авторката коментира „дясноцентристките позиции“ на Т. Йозал, успешните му икономически реформи и проведената либерализация, опитите му да интегрира Турция в ЕИО, говори за връзките му със САЩ и със страните от Близкия из-

ток. Показано е как стремежът на турския президент да развие тесни икономически отношения с арабските страни довежда в страната значителен финансов капитал, провокира появата на „Анадолските тигри“, катализира разрастването на ислямския фундаментализъм.

Текстовете в сборника логично завършват със студията на Пламен Нанов *Демодернизация на Турция при управлението на Реджеп Тайип Ердоган*. В нея процесите в съвременна Турция са определени като демодернизация, противоположна на предходната модернизация на страната. Изследователят говори за опирането на Р. Т. Ердоган върху консервативните и религиозни социални слоеве и се концентрира върху отражението на управлението му върху демокрацията, религията (реислямизацията), отношението към жените, икономическата и социалната сфера (отношения на зависимост, клиентелизъм). Интересни са изведените характеристики на управлението на Р. Т. Ердоган, както и обобщенията, че демодернизацията ликвидира кемалистката светска република и, посредством „социалното инженерство“, конструира „една религиозна и квазидемократична „Нова Турция”.

Сборникът *Турската модерност – политически, социални и културни измерения XIX–XX век (По повод 100-годишнината от прокламирането на Република Турция)* със съставител Калина Пеева, издаден от Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките, ясно показва потенциала на балканистиката в изследванията на Турция. Авторските статии и студии, които носят интердисциплинарен характер, определено се вписват в *актуалния стремеж на научната общност към преосмисляне на проблемни събития и изчистването им от идеологеми, към* ревизиране и осветяване по нов начин на идеи и тенденции, които в хода на историческото си развитите са добили смисъла на постулати и аксиоми. Публикуването на изследванията дава тласък на дискусии и предизвиква интереса на широк кръг специалисти, работещи не само по проблемите на Балканите, но и на представители на други хуманитарни и социални науки.

Доц. д-р Мария Маркова
Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей
при Българската академия на науките
София, 1000, ул. „Московска“ 6А
E-mail address: maria.markova@iefem.bas.bg, m_tarnovska@abv.bg
ORCID ID: 0009-0004-1070-421X